

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2026/ 1. szám

PÁL HELÉN

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál szerepe
a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti kapcsolatokban

MASEK ZSÓFIA

Hunkori régészeti leletek Kiskőszeg (Batina, Horvátország) területéről

FODOR ANDREA

Erasmus követői a kora újkori Magyarországon

GYÖRFI GERGELY

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása
Kaposváron a német megszállást követő hónapokban

HOSSZÚ KRISTÓF

A szuburbanizációs hatások és az etnikai térszerkezet alakulásának
összefüggései a Felső-Csallóközben

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2026/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2026/ 1. szám

Nemzetstratégiai Kutatóintézet
Budapest, 2026

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2026/ 1. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Nagy Zoltán, Péntek János, Péti Márton,
Pozsony Ferenc, Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi,
Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Bern Andrea, Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Simon Andrea

Tipográfus

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2026, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK 6

Pál Helén

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál szerepe
a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti kapcsolatokban 6

Masek Zsófia

Hunkori régészeti leletek Kiskőszeg (Batina, Horvátország) területéről 20

Fodor Andrea

Erasmus követői a kora újkori Magyarországon 34

Győrfi Gergely

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása
Kaposváron a német megszállást követő hónapokban 70

Hosszú Kristóf

A szuburbanizációs hatások és az etnikai térszerkezet alakulásának
összefüggései a Felső-Csallóközben 90

ABSZTRAKTOK 106

Győrfi Gergely

PTE-BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása

Kaposváron a német megszállást követő hónapokban

Kárpát-haza Szemle, 2026 (1), pp. 70–89, 109.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2026.1.04

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása Kaposváron a német megszállást követő hónapokban

A kaposvári zsidóság átfogó történelmének feldolgozása már megtörtént, továbbá a helyi zsidó közösség életét jelentősebb mértékben érintő korszakok többségét is feltárták a kutatók. A szakemberek figyelmét természetesen a német és a szovjet megszállást követő események sem kerültk el. Írásom is erre az időintervallumra helyezi a hangsúlyt, de az eddigi kutatóktól merőben eltérő aspektusok mentén vizsgálja a történeteket.

Szakmai érdeklődésem középpontjában a Kaposváron élő zsidóság német megszállást követő jog- és tulajdonfosztása, valamint későbbi kártalanítása, kárpótlása és jóvátétele áll. Jelen tanulmányban kurrens, főként a helyi levéltárban fellelhető forrásokon alapuló kutatásom egy szűkebb szegmensét ismertetem. Írásom a kaposvári izraelita tulajdonban álló ingatlanok – beleértve a lakóházakat és a vállalkozások helyszínéül szolgáló épületeket is – német megszállást követő zár alá helyezésének és kiutalásának folyamatába enged bepillantást. Sor kerül a kiutalási procedura folyamatának, illetve az illetékes hatóságok döntési mechanizmusának bemutatására. Kiemelt figyelmet szentelek a törvény írott betűje és annak végrehajtása között meghúzódó disszonancia ismertetésére, és így a kapcsolati tőke, valamint az informális kapcsolatok a kiutalási eljárásra gyakorolt hatására. Kitérek továbbá a keresztény lakosság reakciójára. Elsősorban a zár alá helyezett izraelita ingatlanok megszerzésére irányuló törekvéseiket, illetve az elkobozott vagyon megszerzése mögött álló legfőbb mozgatórugókat, és az általuk – a kiszemelt ingatlan megkaparintásának érdekében – felsorakoztatott érveket prezentálok.

Changes in the ownership of Jewish-owned properties in Kaposvár in the months following the German occupation

The history of the Jews, of Kaposvár is well documented. A number of monographs have been written about their past and more ongoing research is still being conducted. Historians have already written the comprehensive history of the local Jewish community, the German occupation and the events of the following months. My study also focuses on this epoch including aspects in my investigations that were unexamined so far. My study describes the confiscation of Jewish-owned properties in Kaposvár after the German occupation, furthermore, it presents the circumstances of the distribution and the process of the apportionment.

The paper is fundamentally based on archival sources stored in the local county archive. (Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára). I utilized and examined the documents issued by the Capital and County Government Vice-Commissioner (alispán) and local government. Furthermore, I used the local and national press and I naturally utilised relevant monographs and studies as well. The study begins with an overview of the historical background providing the reader the necessary context.

A comprehensive synopsis presents the history of Jewish-owned properties confiscated after the German occupation. My aim was to find answers to the following questions: who submitted an application to obtain the Jewish real estate; what their motivation was; how the apportionment occurred; how the distribution took place; and how the competent authorities made their decisions. The study pays special attention to the operative laws and investigates their practical execution.

GYÖRFI GERGELY

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása Kaposváron a német megszállást követő hónapokban

1. Bevezetés

Tanulmányom a Kaposváron élő zsidó¹ állampolgárok tulajdonában álló ingatlanok az 1944. március 19-én bekövetkező német megszállást követő zár alá helyezését, illetve a keresztény magánszemélyek, valamint az állami és önkormányzati intézmények számára való kiutalását mutatja be. Írásom a helyi zsidó lakosság történetét az 1944. július 6-án, Auschwitz–Birkenau-i koncentrációs táborba való deportálását követő időszakig, július végéig követi nyomon. Tanulmányomban ismertetem az igénylők körét, azonosítom motivációikat, illetve a kiutalási procedúra folyamatát és az illetékes hatóságok döntési mechanizmusát is bemutatom.

2. A kaposvári zsidóság fontosabb számadatai

Az 1941-ben elvégzett népszépszámlálás adatai szerint Kaposváron 32 982 személy élt, közülük 2346 állampolgár tartozott az izraelita hitfelekezethez, amely

a teljes lakosság 7%-át jelentette. Az izraelita lakosok közül csupán 25-en identifikáltak magukat zsidó nemzetiségüként, amely egy rendkívül alacsony –, erős asszimilációs szándékot feltételező – számadat.²

Hasznos lehet egy pillantást vetni a többi törvényhatósági jogú város zsidó lakosságának lélekszámára is, hiszen e számadatok viszonyítási pontként szolgálnak. Kaposvár népességszámát tekintve a 12. helyet foglalta el a 13 törvényhatósági jogú város között. A somogyi megyeszékhely csupán –, mindösszesen néhány száz fővel – Baját előzte meg. Az izraelita lakosság számát alapul véve viszont Kaposvár már a 8. helyen állt, ha pedig a zsidóság a teljes lakossághoz való számaránya alapján állítunk fel sorrendet, akkor a város a 6. helyet foglalta el. Kaposvárnál csak Budapest, Miskolc, Győr, Debrecen és Szombathely városaiban élt nagyobb számarányban zsidó lakosság. A városban – számarányát tekintve –, tehát országos viszonylatban is jelentős zsidó közösség élt.³

Az 1941-es adatfelvétel mellett további a korszakra vonatkozó, a népszépszámot illető információkkal is rendelkezünk. Somogy vármegye alispánjának 1944. május 5-én, az Országos Közellátási Hivatalnak írt jelentése szerint Kaposváron 2760, míg vidéken 2471 zsidó

¹ A zsidó kifejezés és a szó szinonimái alatt az aktuálisan érvényben lévő jogszabályok értelmében zsidónak tekintendő személyeket értem. Amennyiben ettől mégis eltérő jelentésben használok a fogalmat, – amelyet néhány esetben a források hiányos volta indokol – arra külön felhívom a figyelmet. A német megszállás után megjelenő zsidó tárgyú törvények és rendeletek hatályát az 1941. évi XV. törvénycikk 9. és 16. paragrafusaiban, illetve az 1730/1944. M. E. sz. rendeletben rögzítettek alapján határozták meg. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a hatóságok számos esetben nem az imént említett jogszabályokban foglaltaknak megfelelően jártak el, és sok esetben olyan zsidókkal szemben is alkalmazták az előírásokat, akik egyébként – például háborús kitüntetésüknek köszönhetően – mentességet élveztek. Braham 1993, 566. o.

² A népesség vallása törvényhatóságokként 1941-ben. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1943., 1944., 1945., 1946. LI., LII., LIII., LIV. évfolyam. Budapest: Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 1948. 16–17. o.

³ A népesség nemzetisége törvényhatóságokként 1941-ben. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1943., 1944., 1945., 1946. LI., LII., LIII., LIV. évfolyam. Budapest: Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 1948. 18–19. o.

állampolgár élt, ez összesen 5231 fő. Az 1941 és 1944 közötti időszakban tehát a Kaposváron élő zsidó állampolgárok száma 414 fővel emelkedett, amely egy 17,6%-os növekedés jelentett.⁴ Adatok hiányában a népességnövekedés genezise nem állapítható meg, de abból kiindulva, hogy a vizsgált időszakban, 1941 és 1944 között országosan a zsidó vallásközösségen belül a halálozások száma meghaladta a születésekszámát azt feltételezhetjük, hogy a népességnövekedést nem természetes szaporulat idézte elő, hanem az sokkal inkább az urbanizációnak, tehát az agglomerációban élők a városba történő beköltözésének volt az eredménye. Ezt a megállapítást látszik alátámasztani az a tény is, hogy a kaposvári lakosság növekedésével párhuzamosan a vidéki zsidóság száma jelentősen, több mint 1000 fővel csökkent.⁵ Továbbá szükséges hangsúlyozni, hogy a népességszámlálás elvégzésekor nem a hatályban lévő zsidó ellenes törvények előírásai bizonyultak mérvadónak, hanem azt tekintették zsidónak, aki az izraelita hitfelkezeset tagja volt. Az 1944 tavaszán készült jelentés esetében viszont nem megállapítható, hogy felmérés pontosan mely személyeket érintette. Az eltérés tehát részben vagy teljességében adódhat a statisztikai adatfelvétel eltérő jellegéből is. A legvalószínűbb azonban az, hogy az eltérést az urbanizáció és a felmérések különbözőségének kombinációja eredményezte.

3. A zsidó vagyontárgyakkal szembeni jogigény megszületése

Kaposvár az 1940-es években tekintélyes, megközelítőleg 2800 fős izraelita közösség számára adott otthont. Ezzel szemben napjainkban a somogyi megyeszékhelyen élő zsidó állampolgárok lélekszáma a 100 főt sem éri el.⁶ A drasztikus csökkenés okát a helyi közösség

viszonylagos békéjét megtörő 1944. március 19-én bekövetkező német megszállásban, illetve az ezt követően a zsidóság ellen intézett, a soához⁷ vezető támadásban kell keresnünk.⁸

A hazai zsidó diszpóra tagjai – beleértve természetesen a kaposvári lakosokat is –, a német megszállást megelőzően a súlyosan diszkriminatív intézkedések ellenére kedvezőbb körülmények között élhettek, mint a szomszédos országok zsidó lakosai. A megszállással azonban új időszámítás vette kezdetét, és a korábbiaknál jóval erőszakosabb – a zsidóságot már nemcsak egzisztenciájában, hanem fizikai létében is fenyegető – intézkedéseket⁹ vezetett be a magyar állam. Ekkor kezdődött meg a deportálások előkészítése és vele együtt a zsidó ingatlan- és ingóvagyon zárolása is.¹⁰ „Ettől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s aztán az illetőt feljeleníti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi” – összegezte nagyon találóan a zsidó ellenes jogszabályalkotás társadalmi hatásait Bibó István.¹¹

Magától értetődő módon az érdeklődés a nagy értékű vagyontárgyakkal szemben volt a legerőteljesebb, természetesen beleértve az ingatlanokat is. Utóbbi esetében kifejezetten erős volt az igény, amely a lakóépületek értékes voltán túl a két világháború közötti években kialakult lakáshiánnyal magyarázható. A magyar közvélemény számára a zsidóság ellen irányuló jogszabályalkotás térnyerésével és az egyre durvábbá váló antiszemita frazeológiával pedig egyre inkább egyértelművé vált, hogy a lakhatás területén jelentkező problémákat a zsidó ingatlanok elkobzásával, és a keresztény állampolgárok számára történő kiutalásával kell megoldani. „Köztudomású, hogy a zsidók anyagi

⁴ Szántó 2005, 183. o.

⁵ Az élveszültöttek [sic!] vallás és az anya anyanyelve szerint 1940-től 1942-ig. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1942. L. évfolyam. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1944. 33. o.; Az elhaltak vallás és anyanyelv szerint 1940-től 1942-ig. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1942. L. évfolyam. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1944, 34. o.; Botos 2015, 15–16. o.

⁶ A szerző Róna Lászlóval, a Kaposvári Zsidó Hitközség elnökével készített interjúja alapján (2023 nyara).

⁷ A zsidóság saját kifejezése a holokausztra, amely héberül „pusztulást”, „katasztrófát” jelent.

⁸ A kaposvári vézskorszak történetéről már több tanulmány is született: Andrassy 1994.; Gyenesei 2005.; Kovács 2005.; Szántó 2005.; Szita 1994.

⁹ Az antiszemitizmus jegyében megszülető törvények és rendeletek analizálására már számos hazai történész vállalkozott: Hack 1994.; Karády 1985.; Karsai 2005.; Kovács M. 2015.; Szabady 2005.; Vértess 2002.

¹⁰ Romsics 2019, 345. o.

¹¹ Bibó 2001, 50. o.

helyzetük folytán, különösen a városokban és községekben számarányukat tekintve lényegesen kedvezőbb lakásviszonyok közt élnek, mint a nemzsidók [sic!]. Éppen ezért a zsidókérdés rendezése során a lakásviszonyok terén is meg kell teremteni az egészségesebb állapotot” – fogalmazott egy, az általános vélekedést jól summázó írás Kaposvár meghatározó napilapjában, az Új-Somogyban 1944 áprilisában.¹² A lakóingatlanok megszerzése a tágasabb életter, a kellemesebb lakókörnyezet, valamint az élhetőbb körülmények lehetőségével kecsegtetett. Az üzletek és üzemek elkobzása pedig azon túl, hogy lehetőséget kínált az egykori zsidó tulajdonú vagyon megszerzésére, a konkurenciaharc csökkenését is eredményezte, így a korábbinál jobb érvényesülési és boldogulási lehetőséget kínált a keresztény vállalkozók számára.

4. A zsidó lakóingatlanok zár alá helyezése

A német megszállást követően rövidesen megkezdődött a zsidó tulajdon zár alá helyezése. Az április 16-án életbelépő 1600/1944. M. E. sz. rendelet értelmében két héten belül a zsidó állampolgároknak minden olyan a tulajdonukban álló vagyontárgyat be kellett jelenteniük, amelyek értéke meghaladta a tízezer pengőt. Az előírás természetesen kiterjedt az ingatlanokra is, amelyeket a fekvési hely, a telekkönyvi betét, a helyrajzi szám, valamint városi ingatlan esetében a pontos cím feltüntetésével kellett bejelenteni.¹³

Az izraelita lakóingatlanok kiutalására az eredeti tulajdonosok kiköltöztetését és így a gettó létrehozását követően kerülhetett sor, amelyhez a szükséges jogi keretet az április 28-án kiadott 1610/1944. M. E. sz. rendelet biztosította. Kaposvár városának polgármestere, Kaposváry Véték György¹⁴ május 12-én hirdette ki a

helyi gettó elhelyezkedéséről szóló határozatát: „E rendelkezés folytán felhívom a megkülönböztető jelzés viselésére köteles zsidó egyéneket, hogy jelen hirdetemnyem keltétől számított 8 napon belül a lakhelyükül kijelölt Széchenyi tér 1–9. számú házak, Berzsenyi u. 1–48. számú házak, Vár u., Kontrácssy u. 7., 8. és 9., valamint Korona u 11., 13., 15., 17. házakba történő átköltözésüket hajtsák végre.”¹⁵ (1. ábra)

A gettósítás megkezdésével hozzávetőlegesen 200–250 lakás és megközelítőleg 800 szoba szabadult fel, amelyek száma a későbbiekben tovább nőtt. Az ingatlanok megszerzéséért pedig azonnal megindult a „versenyfutás”.¹⁶ A magánszemélyek mellett nagy számban nyújtottak be kérvényeket a városban működő különféle – elsősorban közigazgatási, szociális és egyházi – szervezetek, de a pályázók között volt Kaposvár város önkormányzata is. A hatóságokra komoly pressziót gyakorló, illetve több esetben a jogszabályokra fittyet hányó fegyveres testületek szintén szép számú beadványt intéztek a lakáshivatalhoz. A katonai és a csendőri szervek, illetve az állomány tagjai által benyújtott kérvények „elsőbbségi elbírálást” élvezhettek, így vizsgálatukat indokolt elkülöníteni más magán és jogi személyek pályázataitól.

5. A magánszemélyek által benyújtott kérvények

A lakásigénylésre egy, már a német megszálló erők megérkezése előtt rendszeresített formanyomtatvány kitöltésével volt lehetőség. Ugyanakkor akadtak állampolgárok, akik nem a hivatalos űrlapot alkalmazták, hanem egy, a saját maguk által készített kérvény benyújtásával jelezték igényüket a lakáshivatalnak, de ez számukra semmiféle hátrányt sem jelentett. A kiigényelt lakóingatlan és a kérvényező személyes adatai mellett természetesen szükség volt a jogigény ismertetésére is. A kérelmet benyújtó személynek pontosan meg kellett indokolnia, hogy mely tényezők teszik szükségessé a zár alá helyezett lakóingatlan számára történő kiutalását. A hatóság részéről a későbbiekben – egy helyszíni

¹² Új-Somogy, 1944. ápr. 28. 2., o.

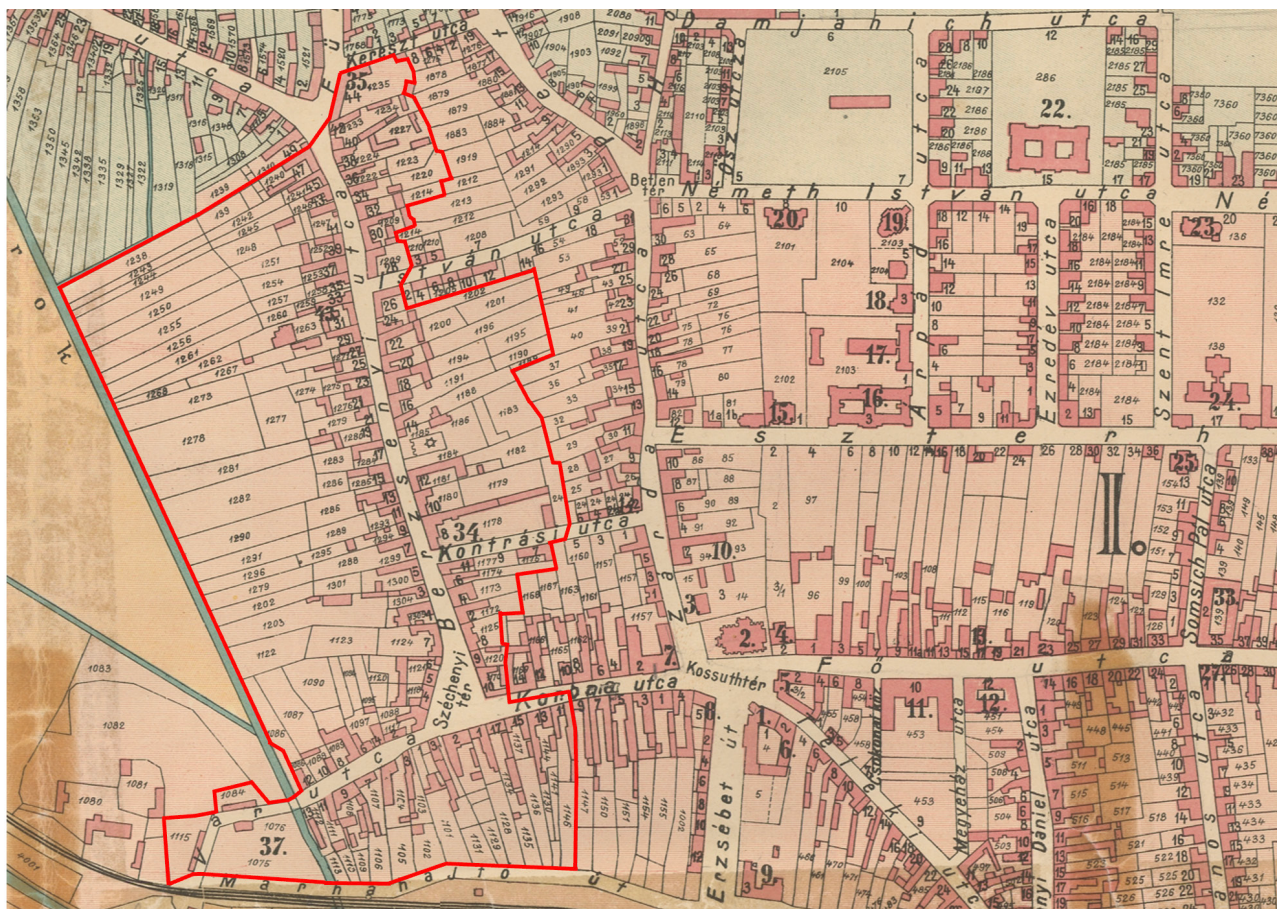
¹³ 1600/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (3); 1. § (6); 3. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/85.

¹⁴ Dr. Kaposváry Véték György egy kisebb megszakítással 1922 és 1945 között volt a város polgármestere. A nyilas uralom alatt ugyanis Tóth János gyakorolta a polgármesteri tisztséget. Polgármesterek névsora. Kaposvár Megyei Jogú Város hivatalos honlapja. <https://otthon.kaposvar.hu/hu/polgarmesterek-nevsora/> Letöltés dátuma: 2025. 07. 26.

¹⁵ 9737/1944., MNL SML V. 73.

¹⁶ Somogyi Újság, 1944. máj. 13., 3. o.

1. kép:
A gettó elhelyezkedése

Forrás: 9737/1944., MNL SVL V. 73.; 298/9., HM HIM G. I. h.

szemle keretein belül – megtörtént a kérvénybe foglalt adatok valóságának ellenőrzése, és így a jogosultság vizsgálata.¹⁷

Az igénylők között találjuk a Kaposvár agglomerációjában élő, a városba beköltözni kívánó állampolgárokat; a rossz lakáskörülmények között élő helyi lakosokat; valamint a hivatali, illetve karhatalmi szerepvállalásuk révén a városba költöztetett, és így sok esetben családjuktól elszakított tisztviselőket. A légi támadások eredményeként lakhatásukat veszített állampolgárok szintén magas számban fordultak a lakáshivatalhoz.

A kérelmezők legtöbb esetben nem kielégítő lakáskörülményeikre – lakásuk rossz állapotára, kis alapterületére, esetenként balesetveszélyes voltára – hivatkozva kérték a kiszemelt ingatlan kiutalását, míg a

hajléktalanná vált bombakárosultak lakhatásuk elvesztésével érveltek. A használatban álló lakóház nem kielégítő állapota mellett érvként jelenthetett meg a kérelmet megfogalmazó személy vagy valamely családtagjának a haza védelmében vállalt szerepe. Ennek megfelelően számos állampolgár a frontszolgálatra vagy éppen a korábban megszerzett katonai kitüntetésekre alapozva adta be a pályázatát. Az özvegyek és árvák pedig a fronton elesett hozzátartozók áldozatvállalására hivatkozva nyújtották be kérelmeiket.

A lakáshivatal a bombakárosultak és a meglehetősen rossz lakáskörülmények között élők kérvényeit az esetek többségében támogatta, ugyanakkor akadtak szép számmal olyan kedvezményezettek is, akik beadványuk pozitív elbírálását pusztán informális kapcsolataiknak, valamint társadalmi, illetve munkaerő-piaci státuszuknak köszönhették. Erre jó példát szolgáltat a kaposvári nyilas párttitkár özvegyének esete, aki

¹⁷ 12803/1944., MNL SML V. 73.

július elején sikeresen pályázott meg egy kétszobás lakóingatlant.¹⁸

A tágasabb, a jobb állapotban lévő vagy a kedvezőbb elhelyezkedéssel bíró lakóingatlanok megszerzése igencsak csábítóan hatott. A helyi, egyébként sok esetben kielégítő lakhatással rendelkező lakosok kérvényezés útján igyekeztek megkaparintani a megüresedett zsidó ingatlanokat. A város polgárain valószínűs „lakáshisztéria” uralkodott el, amely kaotikus állapotok kialakulásához vezetett. A „költözködési láz”¹⁹ eredményeként a városházán számos alkalommal tömegjelenetek bontakoztak ki, sőt több esetben dülködés is kialakult a kérvényezők között, így több ízben be kellett vetni a karhatalmat is.²⁰ Stephaich Pál alispán²¹ tehát joggal állapíthatta meg június 8-án kelt körlevelében, hogy „a zsidó lakások igénylése körül teljes zűrzavar uralkodik.”²²

A lakosság intenzív érdeklődése a számadatokból is jól kiolvasható. A lakáshivatal május folyamán 400 lakásutaltványt adott ki, amelyekből csupán 137 lakást utaltak ki kényszerköltöztetettek számára. A lakáshivatal tehermentesítésének érdekében a Somogyi Újság – nem túl sok sikerrel – megpróbálta türelemre inteni a kaposvári polgárokat. „Mégegyszer [sic!] és nyomatékosan felhívjuk azokat, akiket illet maradjanak nyugodtan jelenlegi lakásukban” – fogalmazott a süket fülekre találó felszólítás.²³ A deportálások végrehajtását követően, július második felében a Somogyi Újság újabb cikket közölt a vonatkozó statisztikai adatokat illetően. Az írás szerint a városban 1523 esetben került sor lakhelyváltoztatásra. Ebből 850 azon lakások száma, amelyek esetében a gettó létrehozásával összefüggésben kellett kényszerköltöztést végrehajtani. A fennmaradó 673 lakást a „gyalázatos bombatámadás”²⁴ következtében lakhatásukat veszített személyek és más pályázók szereztek meg, továbbá szép

számmal került sor önkéntes költözésekre is.²⁵ A város polgármestere megelégedve a rendezetlen állapotokat július 22-én a pályázati eljárás leállítása mellett döntött. „A mai naptól kezdve megszünteték a városházán minden lakáskiutalást, üres lakás sem a gettó területén, sem a város egyéb területén nincs, azt az egy-két kisebb lakást, mely még rendelkezésre áll, kizárólag az igazolt kibombázottak részére tartják fenn s azoknak, akik esetleg a jövőben válnak hajléktalanná” – fogalmazott.²⁶ A polgármester ennek megfelelően nyomatékosan kérte a lakosságot, hogy további kérvények benyújtásával ne terheljék a lakáshivatalt, hiszen az automatikusan elutasít minden lakáscsere iránti kérelmet.²⁷

6. A jogi személyek és a helyi önkormányzat által benyújtott kérvények

A magánszemélyek mellett az igénylők között találjuk a városban működő különféle szervezeteket és egyesületeket is. A jogi személyek szintén a lakáshivatal által kibocsátott űrlap segítségével, illetve a maguk által készített kérvények formájában jelezheték igényüket. A helyi szervezetek – ahogy azt az alábbi esetek is alátámasztják – alapvetően a közösség életében betöltött szerepük hatékonyabb ellátására hivatkozva, pragmatikus indokokat felsorakoztatva adták be kérelmeiket.

A Református Lelkipásztori Hivatal egy, az Árpád utca 14. szám alatti lakóingatlan kiutalását kérte a várostól, ahová napközi otthonát kívánta költöztetni. Az érvek között szerepelt a szegény sorsú vidéki gyermekeknek a téli hónapokban történő elszállásolása, és így az oktatáshoz való hozzáférésüknek a biztosítása, valamint a megpályázott ingatlan kedvező, a református templom és a parókia közelében való elhelyezkedése is.²⁸

Az egykoron zsidó állampolgárok tulajdonát képező ingóságok a pénzügyigazgatóság kezelésébe kerültek. A temérdek mennyiségű ingóság elhelyezése azonban a célnak megfelelő ingatlanok hiányában nem bizonyult könnyen megoldható feladatnak. A pénzügyigazgatóság

¹⁸ 13485/1944., MNL SML V. 73.

¹⁹ Somogyi Újság, 1944. júl. 22., 9. o.

²⁰ Uo.

²¹ Stephaich Pál 1928 és 1945 között volt Somogy vármegye alispánja. Somogy megye főispánjai és alispánjai: Somogy Megyei Önkormányzat hivatalos honlapja. www.som-onkorm.hu/somogy-megye-foispanjai-alispanjai.html Letöltés ideje: 2025. 07. 26.

²² 30962-3/1944., MNL SML IV. 405. b.

²³ Somogyi Újság, 1944. máj. 25., 6. o.

²⁴ Somogyi Újság, 1944. júl. 22., 7. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo., 9. o.

²⁷ Uo.

²⁸ 185/1944., MNL SML V. 73.

a probléma orvoslásának érdekében a lakáshivatalhoz fordult, és sikeresen pályázott meg több lakóingatlant is. A pénzügyigazgatóság „*bútorok beraktározása céljára*” többek között a Berzsényi 20. és 22., valamint az Erzsébet út 4., 10. és 12. szám alatt található ingatlanokat szerezte meg.²⁹

A Belügyminisztérium az önkormányzatok számára is lehetővé szeretne volna tenni a zsidó ingatlanokhoz való hozzáférést, illetve igyekezett szigorúbb kontroll alá helyezni a jogi személyek ingatlanszerzését. Az összeférhetetlenség kiküszöbölésének érdekében – hiszen a természetes személyek ingatlanszerzését az önkormányzatok részeként működő lakáshivatalok koordinálták – a városok esetében egy merőben más eljárás keretén belül történt meg a jogigény megvizsgálása. Az önkormányzatok a Belügyminisztérium számára nyújthatták be kérvényeiket, így az anomáliát könnyedén sikerült kiiktatni. A Belügyminisztérium 40400/1944. III. számú rendelete nemcsak az önkormányzatok ingatlanszerzésének mikéntjét szabályozta, hanem valamennyi jogi személyre vonatkozott, amelyek ezen túl a városházán keresztül pályázhattak.

A július első napjaiban megjelenő belügyminiszteri rendelet az igénylendő ingatlanokat három kategóriába sorolta. Az első csoportba a z önkormányzatok által megpályázható ingatlanok tartoztak. Ezeket az ingatlanokat a város a későbbiekben irodaépületként használhatta fel, illetve kiutalhatta szolgálati lakásként az önkormányzat funkcionáriusai számára. A megszerzett ingatlant felhasználhatta továbbá szociális intézményként, de átengedhette olyan közhasznú szervezetek számára is, mint például az Országos Népi és Családvédelmi Alap vagy éppen a helyi leventegyeselet. A második csoportban az oktatási intézmények által kiigényelhető ingatlanokat találjuk. A rendelet értelmében az állami fenntartású iskolák mellett az önkormányzati és a felekezeti intézményeknek is lehetősége volt az igénylésre. A nagyobb ingatlanokat iskolaépületként használhatták fel, míg a kisebb lakóingatlanok, némi átalakítást követően, tanítói lakásként működhettek. A harmadik kategóriába a „*fontos községefejlesztési és társadalomszervezési*”³⁰ tevékenységet folytató, nem önkormányzati fenntartású szervezetek

által kérvényezhető ingatlanok tartoztak. Az utasítás szerint az adott ingatlanra csak abban az esetben lehetett pályázni, ha arra a „*közérdek által indokolhatóan*”³¹ szükség volt. Az egyes osztályokon belül fontossági sorrend alkalmazását írta elő a rendelkezés. Ennek megállapításánál fokozott figyelemmel kellett lenni az adott jogi személy tulajdonában álló ingatlanok méretére, állapotára, illetve szükséges volt megvizsgálni, hogy az aktuálisan használatban lévő ingatlanok képesek-e megfelelően ellátni funkciójukat.

A felszabadult zsidó ingatlanok a város számára is kedvező feltételeket biztosítottak, hiszen lehetőség kínálkozott a közintézmények egy helyre történő koncentrálására és korszerűbbnek tekinthető épületekbe történő átköltöztetésére. Július hónap második felében született meg az a döntés, amelynek értelmében a Szántó laktanya épületébe költöztették a Közellátási Felügyeletet, a Gabonaforgalmi Központot és a Forgalmiadóhivatalt. A tervek között szerepelt továbbá a polgári leányiskola nagyobb épületbe történő átköltöztetése; a kereskedő- és iparostanonc-iskola szétválasztása, illetve külön épületbe történő elhelyezése; valamint az orvosi hivatalt is egy frekvenciált helyre kívánták áthelyezni.³² A leányiskola új épületéül – a kaposvári városvezetők tervei szerint – a korábbi zsidó elemi iskola épülete szolgált volna, míg az iparostanonc-iskolát a Berzsényi utca 44. szám alatt található ingatlanba kívánták átköltöztetni. A városatyák az Arany utcai téglagyár melletti gyümölcsös területén pedig egy sporttelep létrehozását helyezték kilátásba. A fetebb említett ingatlanok mellett az önkormányzat – városfejlesztés címén – további épületeket is szeretett volna megszerezni. A célkitűzések között szerepelt több, a Fő utcában és a Teleki utcában található lakóház kisajátítása. A város továbbá kísérletet tett a Kanizsai utca 2. szám alatt található ingatlan megszerzésére is, amelyet a helyi leventeservezet számára kívánt átadni.³³

A protekcióval rendelkező magánszemélyek mellett jó pozíciókkal bírtak a különféle szervezetek és a város önkormányzata is. Beadványaikat a lakáshivatal, illetve a Belügyminisztérium az esetek többségében helytállónak találta, és kiutalta számukra a kérvényben megjelölt ingatlant.

²⁹ 13825/1944., MNL SML V. 73.

³⁰ 4619–1/1944., MNL SML IV. 405. b.

³¹ Uo.

³² *Somogyi Újság*, 1944. júl. 20., 3. o.

³³ 15371/1944., MNL SML V. 73.

7. A karhatalmi szervek szerepvállalása a lakáskiutalási procedúrában

A gettó kialakítását megelőzően csak a német katonai egységek és tisztjeik juthattak ingatlanhoz. A gettósítást követően pedig szintén a német megszálló egységek juthattak hozzá elsőként az egykori zsidó ingatlanokhoz. Az 1944. március 19-én a városba érkező német egységekről a lakosság kezdetben azt gondolta, hogy azok csak átvonuló csapatok. A helyi lakosok közül többen még vendéglátásban is részesítették a német katonákat. Rövid időn belül bebizonyosodott, hogy nem átvonuló csapatokról, hanem a város megszállásáról van szó. A német alakulatok pedig hamarosan hozzáláttak a zsidó lakások átkutatáshoz, és azok igénybevételéhez is. A Gestapo agresszívan viselkedett a helyi zsidó lakosokkal szemben, mint a katonai egységek tagjai. A német haderő és titkosrendőrség tisztjeit a zsidó tulajdonban álló ingatlanokban szállásolták el. A tisztek az együtt tartózkodás ideje alatt folyamatosan vegzálták a tulajdonosokat.³⁴ A német radarállomás személyzete az Ezredév utca 5-ös szám alatt elhelyezkedő lakást vette birtokba, míg a Gestapo az Eszterházy utcában kapott helyet. A német állomásparancsnokság pedig a Tisza István utcába költözött be. A megszálló alakulatok vezetői a lakáshivatalt megkerülve, önhatalmulag vették igénybe a kiszemelt lakóingatlanokat, kérvényeik benyújtására pedig csak a beköltözést követő hónapban vették a fáradságot. A lakáshivatal tevékenysége a történések pusztá konstataálásában merült ki.

A német haderő mellett –, többek között az államhatalom támogatásának köszönhetően – a csendőri állomány tagjai is kiváló pozíciókkal bírtak. Baky László, a belügyminisztérium államtitkára által május 3-án kiadott utasításában – nemzeti érdekekre hivatkozva – a csendőrök által benyújtott lakáskiutalási kérvények lehető legrövidebb időn belüli elbírálását követelte: *„Egyetemleges fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy a nemzetnek a hátszágban folytatott küzdelmében a m. kir. csendőrség alakulatai és ráutalt tagjai az elhelyezési gondoktól mielőbb mentesüljenek.”*³⁵ A rendelkezés

értelmében a városi polgármesterek és a járási főszolgabírók kötelesek voltak a területileg illetékes csendőri szervekkel előzetes konzultációt folytatni, és a csendőrség részéről felmerült igényeket elsőbbségi elbírálásban részesíteni. A „kevésbé fontos”³⁶ pályázatok megvizsgálására csak a karhatalmi szerv által benyújtott kérvények elbírálását követően kerülhetett sor.

A belügyminiszteri rendelet gyakorlati végrehajtását kiválóan szemléltetik a Polgármesteri Hivatal május 10-én meghozott döntései. A polgármester – a rendeletben foglaltakra hivatkozva – több, a városba áthelyezett csendőr számára biztosított lakhatást. Így például Kaposváry döntése értelmében Varga József csendőr-főtörzsrőrmester egy, az Anna utca 3. szám alatt található kétszobás, fürdőszobával is rendelkező lakás bérleti jogát szerezte meg. A Fő utca 46. szám alatt található, szintén kétszobás, Spitzer Ferencné tulajdonában álló – Varga József kiköltözése révén megüresedő – lakóingatlan pedig Pintér György csendőrőrmester bérleménye lett.³⁷

A rendelet, ahogy azt a fenti példák is alátámasztják, komoly támogatást jelentett az egyébként is helyzeti előnnyel rendelkező csendőrök számára. A rendeletek gyakorlati végrehajtásáért felelő csendőrök munkájukból adódóan ugyanis kiválóan ismerhették a város ingatlanviszonyait. Tudomásuk lehetett az üressé vált, így megigényelhető lakásokról. A csendőrség kihasználva a kínálkozó lehetőséget meglehetősen erőteljes pressziót alkalmazhatott az illetékes hatóságokkal szemben. Erre kiváló példát szolgáltat vitéz Újlaky László csendőralezredes, kaposvári osztályparancsnok tevékenysége, aki tekintélyét és befolyását latba vetve igyekezett elérni, hogy az alkalmazásában álló csendőrök mihamarabb lakáshoz jussanak. A fegyveres testület tagjainak döntő többsége egyébként megfelelő lakhatással bírt, de a gettósítás révén megürült lakóingatlanok megszerzésével nagyobb és kényelmesebb otthon megszerzésére kínálkozott lehetőségük, amelyet nem akartak elszalasztani.³⁸

Baky a nyilvánosság előtt a rendeletben leírtaktól merőben eltérő nyilatkozatot tett Abonyban. Az államtitkár mondatai – az országos napilapokhoz hasonlóan –,

³⁴ 3543., HJMA XX. H. 1.

³⁵ 503673/1944., XX., MNL SML V. 73.

³⁶ 503673/1944. XX., MNL SML V. 73.

³⁷ 10139/1944., MNL SML V. 73.

³⁸ Andrassy 1994, 132. o.

az Új-Somogy hasábjain is megjelentek: „A zsidóvagyonok [sic!] további sorsával kapcsolatban tekintetünk elsősorban azok felé a magyar testvérek felé irányul, akik ma a keleti fronton harcolnak. Addig, amíg ők haza nem jönnek, nem adhatunk senkinek a tulajdonába zsidóházat [sic!] vagy földet.”³⁹ Baky kijelentései egyáltalán nem álltak szinkronban az általa kiadott rendelet pontjaival és a lakáshivatalok által meghozott intézkedésekkel. A valóságban a lakáskiutalási kérvények elbírálásánál a csendőroktól eltérően a fronton harcoló honvédek nem részesítették előnyben.

Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a honvédség ne bírt volna semmiféle ráhatással a lakáshivatal munkájára, csak pusztán nem az volt az érdeke, hogy a frontharcosokat vagy családtagjaikat ingatlanhoz juttassa. Teljesen más volt a helyzet a magasabb rangban szolgáló honvédek esetében, akik a csendőrtisztekhez hasonlóan igyekeztek élni a kínálkozó lehetőséggel és befolyásukat kihasználva ingatlant szerezni valamely honvédségi szerv, illetve önmaguk vagy beosztottjaik számára. Előbbire a Magyar Királyi Honvédség pécsi IV. honvéd hadtest parancsnoksága által áprilisban benyújtott igénylés szolgált példát. A honvédelmi szerv arra hivatkozva, „hogy az ügy kedvező elintézése most már a zsidó kérdés rendezésével kapcsolatban lényegesen könnyebb”,⁴⁰ irodahelyiség biztosítását kérte a kaposvári önkormányzattól a Női Önkéntes Munkásszervezet Kaposvári Helyi Munkabizottsága számára. A város nemcsak teljesítette a munkásszervezet kérését egy, az Eszterházy utca 15. szám alatti lakás kiutalásával, hanem igyekezett az iroda berendezéséhez szükséges bútordarabokat is a szervezet rendelkezésére bocsátani.⁴¹ A katonatisztek ingatlanszerzési kísérletéről pedig Dr. Szathmáry Lajos főispán⁴² május 13-án vitéz Kudriczy István vezérőrnagy hadosztályparancsnok számára megküldött üzenete tesz tanúbizonyságot. A főispán levelében az Eszterházy utcában található, egykoron Königsberg Vilmos kereskedő tulajdonában álló ingatlan kiutalását szorgalmazta a városi zeneiskola

számára, a polgármester támogatását is magáénak tudva. A problémát az jelentette, hogy a lakóépületet már korábban kiutalták a vezérőrnagy számára, aki időközben a megszerzett ingatlant elígérte egyik beosztottjának, Kassay Albert tüzérezredesnek. A főispán levelében – természetesen a megfelelő kompenzáció fejében – az ingatlan átengedését kérte, de Kudriczy hajthatatlannak bizonyult.⁴³

A katonatisztek zsidó vagyontárgyak megszerzésére irányuló sikeres kísérletében kétséget kizáróan meghatározó szerepet játszott a honvédség befolyása és az általa kifejtett presszió, ugyanakkor az sem zárható ki – de ehhez további, az ország teljes területére kiterjedő kutatásra lenne szükség –, hogy a tisztii állomány tagjait tudatos politika eredményeként juttatták hozzá az egykoron zsidó tulajdonban álló értéktárgyakhoz. Az anyagi haszonszerzés ugyanis jelentősen befolyásolhatta magatartásukat, fontos szerepe lehetett a kollaborációs szándék, illetve a németek melletti harckészség fenntartásában.⁴⁴

A fentebb ismertetett esetekből jól kiolvasható, hogy az izraelita lakóingatlanok megszerzését illetően a fegyveres testületek alkalmazottjai –, legyen szó a csendőri szervek tagjairól vagy éppen a magyar honvédség kötelékébe tartozókról – komoly előnnyel rendelkeztek.

8. A zsidó üzletek és üzemek száma és városon belüli elhelyezkedése

Az 1939. évi IV. tc. és a 7720/1939 M. E. sz. rendelet értelmében a helyhatóságok kötelesek voltak az illetékségük alá tartozó településeken megállapítani a zsidók számára kibocsátott iparjogosítványok számát, valamint meg kellett határozniuk a zsidó engedélyek összes kiadott iparjogosítványához viszonyított arányát is.⁴⁵ Az 1939-ben készített kimutatás szerint Kaposváron 1274 keresztény személy folytatott vállalkozói tevékenységet. Az iparjogosítvánnyal rendelkező izraelita vállalkozók 420 főt tettek ki. A zsidónak tekintendő iparos és kereskedő cégek száma 396; a közkereseti,

³⁹ Új-Somogy, 1944. júl. 4., 4. o.

⁴⁰ 15004/1944., MNL SML V. 73.

⁴¹ 16958/1944., MNL SML V. 73.

⁴² Dr. Szathmáry Lajos 1944 és 1945 között volt Somogy vármegye főispánja. Somogy megye főispánjai és alispánjai: Somogy Megyei Önkormányzat hivatalos honlapja. www.som-onkorm.hu/somogy-megye-foispanjai-alispanjai.html Letöltés ideje: 2025. 07. 26.

⁴³ 524/1944., MNL SML IV. 401. a.

⁴⁴ Rigó 2014, 103. o.

⁴⁵ 1939. évi IV. tc. 14. §.; 7720/1939. M. E. sz. rendelet 37. §. In *Magyar-országi Rendeletek Tára*, 73. Budapest: Nagel, 1939, 1335–1337. o.

betéti és korlátozott felelősségű társaságok száma 23 volt; míg egy részvénytársaság is működött a városban. A számítások értelmében az iparjogosítvánnyal rendelkező zsidó vállalkozók aránya 24,4%-os volt. A kivétel alá eső zsidó vállalkozások száma 24 volt, amelyek közül 21 egyéni céggént, három pedig közkereseti társaságként működött.⁴⁶

A jogszabályi előírások értelmében a zsidó iparjogosítványok számára vonatkozó statisztikát minden évben szükséges lett volna elkészíteni, az elkövetkezendő évekre vonatkozóan azonban mégsem rendelkezünk adatokkal, így nincs lehetőség a zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek számának pontos nyomon követésére az 1939 és 1944 közötti időszakban. Kaposváron 1944. április 6-tól kezdődően került sor az izraelita tulajdonban álló vállalkozások zár alá vételére, amely 177 vállalkozást érintett. Négy esztendő leforgása alatt tehát drasztikus csökkenés volt tapasztalható, 243 zsidó vállalkozás kényszerült tevékenységének beszüntetésére. Ez az 1939-es esztendőhöz viszonyítva 58%-os visszaesést jelentett.

Az 1944 áprilisában lezárt 177 vállalkozásból 148 a belvárosban székel, amely az összes izraelita tulajdonban lévő vállalkozás 85%-át tette ki. Pusztán 25 vállalkozás helyezkedett el a külvárosban, amely a valamennyi zsidó érdekeltségű vállalkozás 13%-át jelentette, míg négy vállalkozás esetében, források hiányában nem megállapítható a földrajzi elhelyezkedés. (2. ábra)

A belvárosban található 148 vállalkozásból 43 a Fő utcában működött, ez a városban elhelyezkedő zsidó vállalkozások közel egynegyedét tette ki. A Fő utca mellett nagy számban voltak zsidó vállalkozások a Berzsényi, a Korona és az Erzsébet utcában, valamint a Széchenyi téren. (3. ábra)

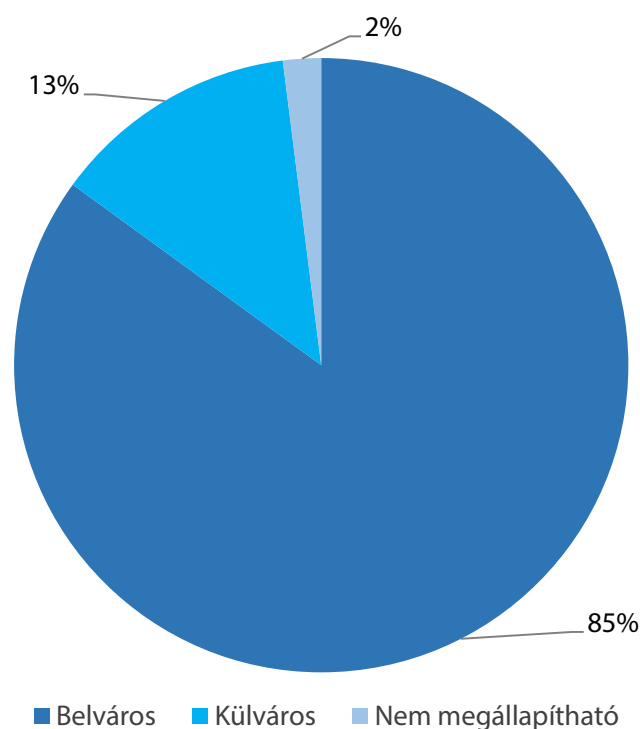
A vállalkozások elhelyezkedését illetően még annyit érdemes megjegyezni, hogy a gettó területéül kijelölt városrészben 52 izraelita tulajdonban álló üzlet, illetve üzemhelyiség volt, ami a városban lévő zsidó vállalkozások egy szignifikáns részét – közel 30%-át – tette ki.

Nem rendelkezünk a zsidó tulajdonú vállalkozások bevételeire és kiadásaira vonatkozó forrásokkal, továbbá alapterületük sem ismert, így az vállalkozások értéke sem állapítható meg. Az izraelita vállalkozások elhelyezkedésének ismerete ugyanakkor lehetőséget

nyújt néhány következtetés megállapítására. A zsidó tulajdonban álló vállalkozások többsége a város frekvenciált pontján működött, amely tény alapján feltételezhető, hogy kiváló értékesítési lehetőségekkel bírtak, és elegendő vevőkörrel rendelkeztek ahhoz, hogy vállalkozásukat rentábilis módon tudják működtetni.

A zsidó vállalkozások profilját illetően a következő megállapításokat tehetjük. A lezárás 127 kereskedést, 37 műhelyt, három a kereskedelembe és az iparban is érdekelt vállalkozást, valamint egy ruharaktárt érintett. A szükséges adatok hiányában kilenc vállalkozás kategorizálására nem kínálkozik lehetőség. A zsidó vállalkozások jelentős része, 72%-a kereskedésként működött. A kereskedések típusukat tekintve 30 különböző kategóriába sorolhatóak be, illetve két esetben nem határozható meg az üzlet profilja. A legtöbb üzlet, szám szerint 30 méter- és rövidáru kereskedésként működött. Jelentős volt még a vegyeskereskedések, a divatüzletek és a fűszerkereskedések száma. Vegyeskereskedésből 22, divatáruüzletből 16, míg fűszerkereskedésből tíz működött a városban. (4. ábra)

2. ábra:
A zsidó tulajdonban álló vállalkozások
városon belüli elhelyezkedése
százalékos megoszlásban

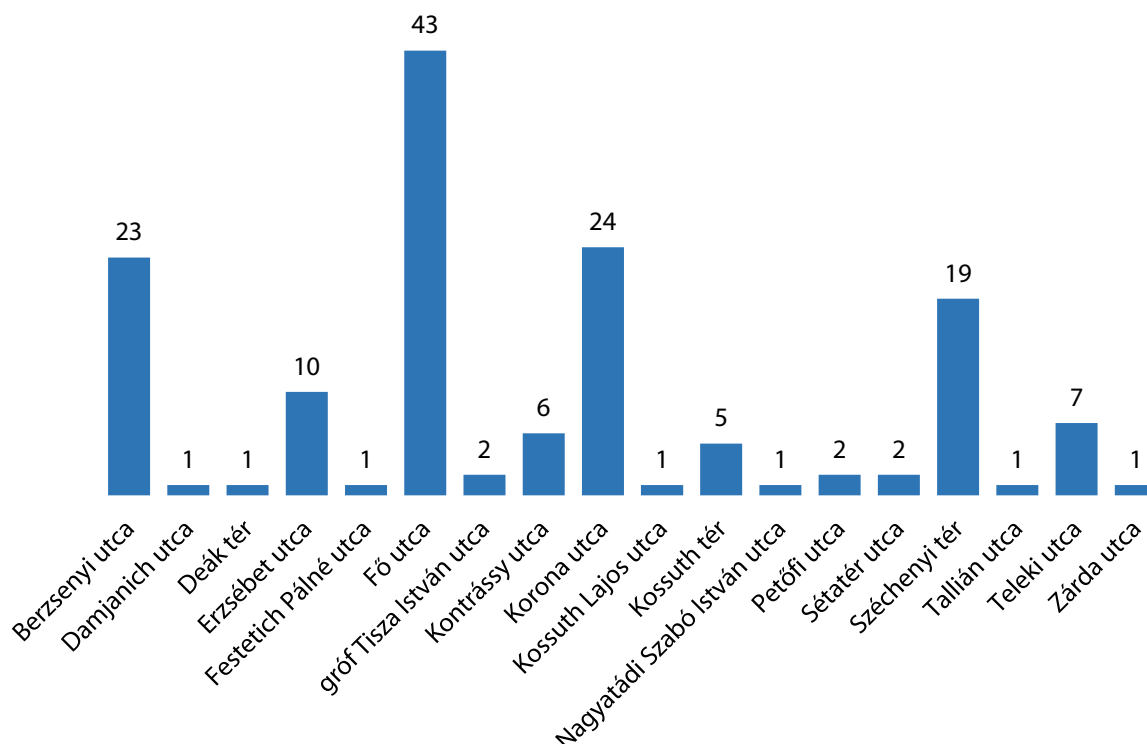

Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73

⁴⁶ 32833/1939., MNL SML V. 73.

3. ábra:

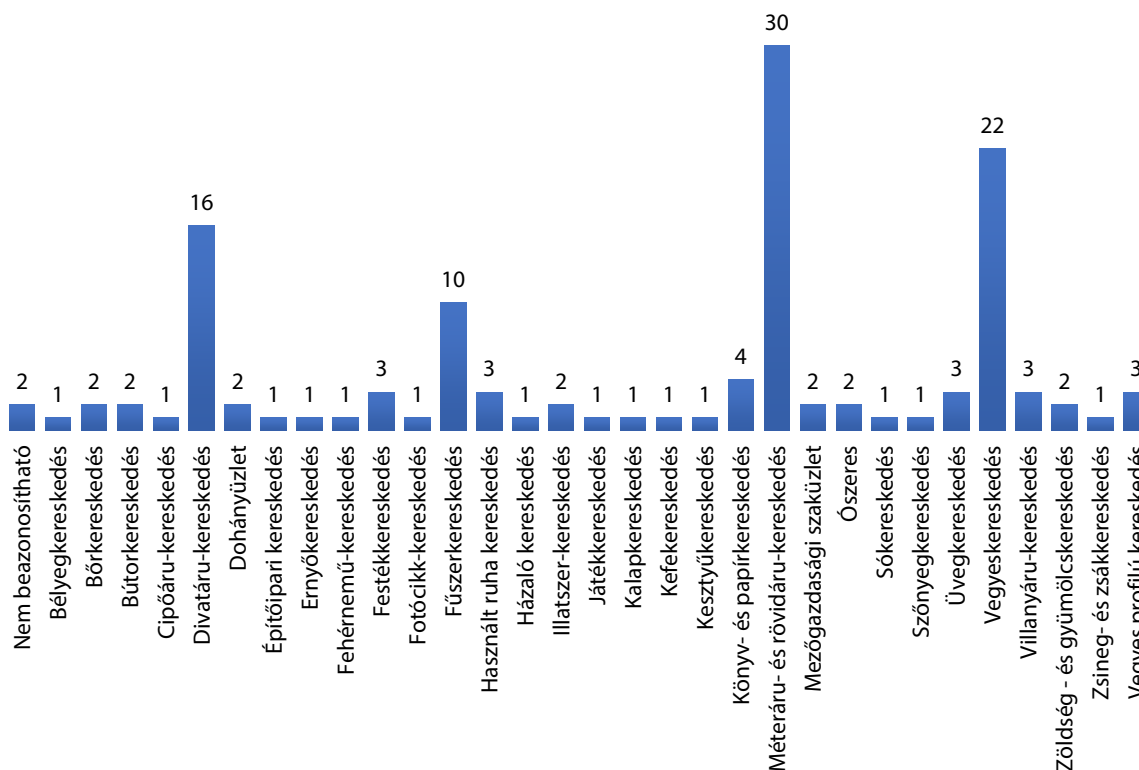
A zsidó tulajdonban álló vállalkozások belvároson belüli megoszlása

Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73

4. ábra:

A városban működő üzletek profil szerinti megoszlása

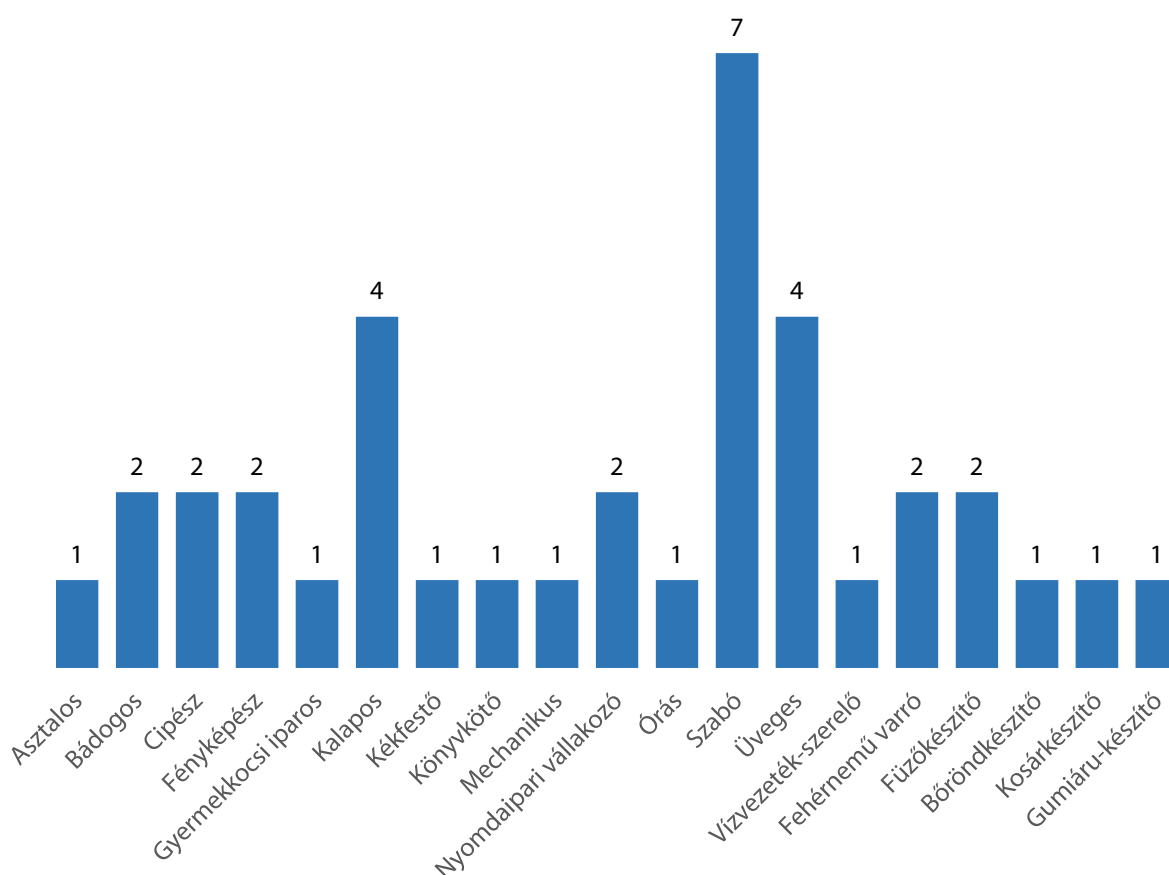
Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73

A 37 műhely tulajdonos, akiknek az vállalkozásai a városban található vállalkozások 21%-át tették ki, 18 különböző iparágban voltak érdekeltek. A legtöbb iparos, szám szerint hét, szabóként kereste a kenyerét. Nagyobb számban képviseltették még magukat a kalapkészítők és az üvegesek, ilyen típusú vállalkozás négy-négy működött a városban. (5. melléklet) A vegyes profilú, tehát a kereskedelemben és az iparban is érdekelt vállalkozások közül egy az építőiparban; egy a só- és szeskereskedelemben, valamint az építőiparban volt érdekelt; egy pedig szabóként, valamint méter-, és rövid-áru kereskedőként tevékenykedett. Ezek a vállalkozások a város zsidó tulajdonú vállalkozásainak pusztán 2%-át tették ki.⁴⁷ (5. ábra)

9. Az izraelita tulajdonú üzletek és üzemek lezárása és leltározása

A kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter április 20-án rendelte el a zsidó tulajdonban álló üzletek zár alá helyezését.⁴⁸ Kaposvár város vezetése már a rendelkezés hatálybalépését megelőzően, április 6-án megkezdte az izraelita vállalkozások zárolását, amely a kereskedések mellett a műhelyeket is érintette. A kaposvári intézkedés nem volt unikális, más magyar városokban – többek között Veszprémben és Nagykánizsán – is született hasonló döntés.⁴⁹ Kaposváry az intézkedést az alispánnal egyetértésben mint az

5. ábra:
A városban működő műhelyek profil szerinti megoszlása

Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73.

⁴⁷ 16683/1944., MNL SML V. 73.

⁴⁸ 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet 1. §. Budapesti Közlöny, 1944/89.

⁴⁹ 1945/67/4., MNL SVL XXV. 1.

elsőfokú iparhatóság vezetője rendelte el. Kaposváry az ellene folytatott népbírósi eljárás során azzal védekezett, hogy az intézkedést a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium jóváhagyásával rendelte el. Nem kizárható, hogy valóban volt ilyen jellegű egyeztetés a város vezetése és a minisztérium között, de erről semmiféle írásos bizonyíték nem maradt fent. A polgármester tanúvallomásaiban azzal indokolta a döntés szükségességét, hogy meggátolják a városba érkező német haderő fosztogatását.⁵⁰ A valóságban ettől eltérően a cél annak a megakadályozása volt, hogy a zsidó kereskedők kihasználva a még rendelkezésre álló szabadságukat mentesítsék portékáikat a későbbi zár alá helyezéstől. Erre elsősorban az árucikkek megbízható ismerőseiknél történő elhelyezése kínált opciót. Az üzletek és üzemek bezárását követően nem került sor azonnal a leltárak elkészítésére, illetve az ott található árucikkek felhasználását illetően sem született döntés.

A kaposvári események irányításában mindvégig meghatározó szerepet játszott a Baross Szövetség⁵¹ helyi szervezete, amely első kapcsolódó ülését április 17-én a Katolikus Kör nagytermében tartotta meg. A rendezvényen a Szövetség elnöke, gróf Festetics Domonkos országgyűlési képviselő kifejtette, hogy a polgármesterrel folytatott egyeztetése során megállapodtak abban, hogy a leltározást legkésőbb április 30-ig elvégzik, míg a romlandó termékeket a lehető legkorábban közfogyasztási forgalomba hozzák.

Szükséges kiemelni, hogy a zsidó vállalkozások lezárására vonatkozó rendelet ekkor még mindig nem jelent meg, és a szükséges előírások hiánya számos problémát vetett fel. Erre szolgáltat példát a romlandó termékek esete is. Festetics felszólalásából ugyanis arra következtethetünk, hogy a polgármesteri koncepció, amely a romlandó termékek bombakárosultak számára történő kiutalását irányozta elő még április első hetében egyáltalán nem, vagy csak részlegesen valósult meg, különben ekkor nem lehetett volna relevanciája a kérdésnek. Források hiányában nem állapítható meg, hogy a romlásnak kitett árucikkek milyen mennyiségben pusztultak el. Ugyanakkor az biztosra vehető, hogy az érintett termékeket nem sikerült kellő gyorsasággal

újra forgalomba hozni, így az árucikkek egy bizonyos része – feltételezhetően igen jelentős hányada – biztosan megromlott, amely komoly anyagi veszteséggel járt együtt. Az anyagi veszteség mértéke ugyanakkor nem számszerűsíthető.

A kijelölt feladatok végrehajtására Czanyó László vezetésével egy héttagú bizottságot állítottak fel, amelynek – a leltár elkészítésével megbízott szakemberek kiválasztása mellett – az egykori zsidó vállalkozások irányítását átvevő, új tulajdonosokra is javaslatot kellett tennie, érvekkel alátámasztva az ajánlott személy szakértelmét és elhivatottságát.⁵²

A város keresztény kereskedői közül április 19-én jelölték ki a leltár elkészítésével megbízott személyeket, akik hatósági oktatást követően a kompetenciájuknak megfelelő vállalkozások portékáit vették leltárba, feladatukat mint szakközeg látták el.⁵³ A leltározás április 24-én vette kezdetét, amelyen a bizottsági személy és a zsidó tulajdonos lehettek jelen.⁵⁴ A leltározás lezárulását követően 177 üzletre, illetve műhelyre került végérvényesen lakat. Az üzlet-, illetve üzemhelyiségek kulcsát és a leltári jegyzék egy példányát a főjegyző június 13-án, a városházán átadta a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság illetékeseinek. Az intézkedés 128 kereskedést, 38 műhelyt és egy ruharaktárt érintett, míg tíz vállalkozás típusa ismeretlen.⁵⁵

Időközben a Kaposvári Kereskedők Egyesülete is hozzálátott a 'zsidókérdés' rendezéséhez. Az egyesület elnöke, Merényi Dezső a szervezet április 30-án megrendezett ülésének alkalmával tájékoztatta a tagokat arról, hogy valamennyi izraelita kereskedő tagságát megszüntették. Merényi a zsidóság gazdasági életből történő kiszorítását elemmezve arra a – korszellemet is jól tükröző – megállapításra jutott, hogy „a keresztény kereskedelmi élet most már megszabadult a zsidó szellemtől és zsidó tőke uralmától, a jövőben oly lehetőségek nyílnak meg a keresztény kereskedők előtt, amire az előtt egy évvel még a legvérmesebb reményűek sem mertek számítani.”⁵⁶ Az elnök ugyanakkor igyekezett felhívni a hallgatóság figyelmét arra is, hogy kérvények benyújtására egyelőre nincs lehetőség,

⁵⁰ 1945/67/4., MNL SVL XXV. 1.

⁵¹ A Baross Szövetség egy 1919 és 1945 között működő keresztény kereskedőket és iparosokat tömörítő érdekvédelmi szervezet volt.

⁵² *Somogyi Újság*, 1944. ápr. 18., 2. o.

⁵³ Uo. 1944. ápr. 20., 2. o.; Uo. 1944. ápr. 21., 2. o.

⁵⁴ Uo. 1944. ápr. 22. 11., o.; *Új-Somogy*, 1944. ápr. 22., 2. o.

⁵⁵ 16683/1944., MNL SML V. 73.

⁵⁶ *Új-Somogy*, 1944. máj. 1., 2. o.

és leszögezte azt is, hogy a pályázatok elbírálására a szakértelem és az addigi szakmai érdemek figyelembevételével kerül sor.⁵⁷

Szintén április 30-án tartott közgyűlést Harsányi Géza elnöklété mellett a Kaposvár és Vidéke Ipartestület. A résztvevők örömmel vették tudomásul, hogy „*elérkezett az idő, hogy nincs zsidó tagja az ipartestületnek és eltávoztak a méregkeverők.*”⁵⁸

10. A lezárást követő hetek eseményei, az iparjogosítványok bevonása

Az üzletek lezárását követően a zsidó állampolgároknak be kellett szüntetniük kereskedelmi tevékenységüket, de ipari ténykedésüket elviekben tovább gyakorolhatták, egészen az 58000/1944. K. K. M. sz. rendelet megjelentéig, amely kiterjesztette az 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet előírásait az ipari tevékenységgel foglalkozó zsidó vállalkozásokra.⁵⁹ Az izraelita polgárok közül jó néhányan érdekeltek voltak a kereskedelem mellett az iparban is. Két, eltérő típusú tevékenységüket általában közös vagy szomszédos helyiségben folytatták, így az esetek döntő többségében a bolt egyben műhelyként is funkcionált. Ez a helyzet lehetőséget teremtett a kereskedelmi értékesítés folytatására. Az illegális tevékenység, elsősorban a keresztény lakosok bejelentéseinek köszönhetően rövid időn belül a hatóság számára is világossá vált. Erről tanúskodik az Iparügyi Minisztérium május 13-án kelt, 23087/1944. II. sz. az első és másodfokú iparhatóságokhoz eljuttatott rendelkezése. A minisztérium az illetékes hatóságokat arra utasította, hogy az iparjogosítvánnyal rendelkező zsidó kereskedőket fokozott ellenőrzésnek vessék alá. A határozat értelmében a rendeletet megszegő zsidók műhelyét azonnali hatállyal be kellett zárni.⁶⁰ A rendeletnek Kaposvár esetében nem lehetett relevanciája, hiszen ahogy azt láthattuk az üzemeket – jóval az 58000/1944. K. K. M. sz. rendelet hatálybalépését megelőzően – még április elején a kereskedésekkel együtt lezárták.

A zsidók haszonhajtó hatósági jogosítványának megszüntetését előíró 1580/1944. M. E. sz. rendelet május 6-án lépett hatályba. „*Az állami egyeduraság alá eső cikkek előállítására, feldolgozására vagy értékesítésre vonatkozó engedélyt, úgyszintén hatósági engedélytől függő olyan egyéb hasznót hajtó engedélyt vagy jogosítványt, amelynek engedélyezésének megtagadása a hatóság szabad mérlegelésétől függ, zsidónak nem lehet adni*” – fogalmazott az előírás.⁶¹ A rendelet továbbá a korábban a zsidók számára kiadott engedélyek megszüntetését is előírta. Az előírások végrehajtásáért az engedély kiadására jogosult minisztérium felelt.⁶² A rendelkezés előírásainak megfelelően az illetékes szakminisztériumok sorra jelentették meg saját, a zsidóság haszonhajtó hatósági jogosítványainak megszüntetésére vonatkozó rendeleteiket.⁶³ A zsidók által birtokolt haszonhajtó hatósági engedélyek megvonását követően sor került az ipari tevékenység folytatását biztosító jogosítványok bevonására is. Erről a május 20-án hatályba lépő 11000/1944. M. E. sz. rendelet határozott.⁶⁴

11. A pályázók köre

A zsidó tulajdonban lévő vállalkozások és az ott található vagyontárgyak esetleges megszerzésének lehetősége már kezdetektől fogva foglalkoztatta a helyi lakosságot. Erről tanúskodik az Új-Somogy május első napjaiban megjelenő írása is. A helyi napilap arról számolt be, hogy a vonatkozó rendeletek „*megjelenése óta nemcsak a kereskedelem és közlekedési minisztériumhoz, hanem a kereskedelmi és iparkamarákhoz, a másod- és elsőfokú iparhatóságokhoz, sőt más közigazgatási hatóságokhoz is tömegesen érkeznek zsidó üzletek átvételére, zsidó árukészletek és üzlethelyiségek kiutalására irányuló kérvények.*”⁶⁵ A napilap a kapcsolódó rendeletekre

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Somogyi Újság*, 1944. máj. 1., 2. o.; *Új-Somogy*, 1944. máj. 1., 4. o.

⁵⁹ 58000/1944. K. K. M. sz. rendelet. Budapesti Közlöny, 1944/114.

⁶⁰ 18621/1944., MNL SVL V. 73.

⁶¹ 1580/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/102.

⁶² 1580/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/102.

⁶³ 1204/1944. P. M. sz. rendelet; 66500/1944. K. K. M. sz. rendelet; 7700/1944. P. M. sz. rendelet; 100100/1944. B. M. sz. rendelet; 74187/1944. F. M. sz. rendelet; 111200/1944. K. M. sz. rendelet; 286275/1944. B. M. sz. rendelet; 31100/1944. Ip. M. sz. rendelet.

⁶⁴ 11000/1944. M. E. sz. rendelet. Budapesti Közlöny, 1944/113.

⁶⁵ *Új-Somogy*, 1944. máj. 2., 2. o.

hivatkozva igyekezett felhívni a lakosság figyelmét arra, hogy a zsidó vagyon számbavételét megelőzően semmiféle kiutalásra nem kerülhet sor. Ennek megfelelően pedig arra kérték az állampolgárokat, hogy ilyen jellegű beadványokkal ne is vegzálják a hatóságokat. A felhívásból jól kivehető, hogy a keresztény lakosok jelentős része nem volt tisztában a vonatkozó jogszabályi szabályozással. Akadtak olyan személyek is, akik vállalatvezetővé történő kinevezésüket kérelmezték, miközben e tisztség betöltésére csakis kinevezés útján kínálkozott lehetőség.⁶⁶ A helyi napilapok írásaiból az is jól kivehető, hogy sokan a megfelelő kompetenciák hiányában, minden korábbi kereskedelmi tapasztalat nélkül vindikáltak jogot az izraelita üzletek és üzemek megszerzésére. „Nagyon sokan akadtak olyanok, akik eddig soha semmilyen féle kapcsolatban nem voltak a kereskedelemmel és iparral és lám, most azonnal a könnyű megszerzés reményében egyszerre fölfedezik az önmagukban eddig csak hamu alatt lappangó nagy s mindent elsöprő kereskedelmi érzéket” – szolt az ironikus megjegyzés Új-Somogy hasábjain.⁶⁷

A kérelmezők által felsorakoztatott indokok meglehetősen széles skálán mozogtak. A kérelmekben nyomatékos érvként jelent meg a várossal szemben tanúsított lojális magatartás. A lokálpatriotizmus mellett nagy hangsúlyt kapott a katonai szolgálat teljesítése, a haza védelmében vállalt szerep, de az esetlegesen elnyert katonai kitüntetésekre való hivatkozás is fontos része volt a beadványoknak. A pályázatok gyakori eleme volt a szakmai tapasztalat és tudás kiemelése, valamint a szakmával szembeni elköteleződés hangoztatása is. A frontszolgálat és a szükséges kvalitások kiemelése mellett szélsőséesebb esetben helyet kaphatott a kérvényben a „keresztény–magyar”⁶⁸ alapokon nyugvó kereskedelmi élet újjáépítésében való aktív részvétel iránti vágy kihangsúlyozása is. A Polgármesteri Hivatal a szükséges állami szabályozás hiányában e kérvényeket rendre elutasította.⁶⁹ Az egykoron zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek kiutalását a május 6-án kiadott

1580/1944. M. E. sz. rendelet tette lehetővé.⁷⁰ Az e rendeletre támaszkodó, május 14. és június 24. között kiadott, a zsidóság haszonhajtó hatósági jogosítványainak megszüntetéséről szóló miniszteri rendeletek pedig megerősítettek, illetve pontosították a rendelkezés vonatkozó pontját.⁷¹ Kivételt pusztán a gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel rendelkező keresztény kereskedők jelentettek.

A polgármester május 25-én a Somogyi Újság hasábjain szólította fel a gettó területén tevékenykedő kereskedőket, hogy „*ma este hat órákor üzleteiket és műhelyeiket zárják be.*”⁷² Az érintettek megnyugtatójának érdekében a városi előljáró ígéretet tett arra, hogy – miután a pénzügyigazgatóság gondoskodott a korábban zár alá vett zsidó üzletekben és műhelyekben található ingóságok elszállításáról – a város a gettó határain kívül megfelelő üzlet-, illetve üzem helyiséget fog biztosítani számukra.⁷³ A polgármester ígéretének megfelelően a gettó létrehozásáról szóló rendelet kiadását követő második héten, május 26-án a kiköltöztetett kereskedők többségének, 90%-ának már biztosított a város a vállalkozói tevékenység folytatásához szükséges helyiséget.⁷⁴

12. A gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel rendelkező keresztény vállalkozók

A gettó létrehozásáról szóló polgármesteri rendelet kiadását követően, május 15-én több keresztény vállalkozó is azzal a kérral kereste fel a polgármestert, hogy a Berzsényi és Vár utcát ne csatolják a gettóhoz. A polgármester az esti órákban Merényi Dénes és Győrfi Antal társaságában helyszíni szemlét tartott, amelynek során megállapították, hogy nem szükséges a gettó határának módosítása. A polgármester a vállalkozók lecsillapításának érdekében a következőket nyilatkozta:

⁷⁰ 1580/1944. M. E. sz. rendelet 5. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/102.

⁷¹ 1204/1944. P. M. sz. rendelet; 66500/1944. K. K. M. sz. rendelet; 7700/1944. P. M. sz. rendelet; 100100/1944. B. M. sz. rendelet; 74187/1944 F. M. sz. rendelet; 111200/1944 K. M. sz. rendelet; 286275/1944 B. M. sz. rendelet; 31100 Ip. M. sz. rendelet.

⁷² Somogyi Újság, 1944. máj. 25., 5. o.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Új-Somogy, 1944. máj. 26., 3. o.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 1944. máj. 6., 8. o.

⁶⁸ Olvashatatlan iktatószám, MNL SML V. 73.

⁶⁹ Olvashatatlan iktatószám, MNL SML V. 73.

„Nem lesz egy olyan kérdés sem, amelyet ne a legjobban oldjunk meg. Azt vegye tudomásul mindenki, hogy keresztény nem szenvedhet hátrányt azért, mert neki ki kell költöznie.”⁷⁵ A városi elöljáró igyekezett szavaival a hangadókat is jobb belátásra bírni. „A bujtogatok vonuljanak vissza, mert legszigorúbban járok el az ellen, aki a hatósági intézkedéseket olyan kritika tárgyává teszi, ami kimeríti az izgatás büntetét” – tette egyértelművé álláspontját a város polgármestere.⁷⁶

A gettó területén üzlettel, illetve műhellyel rendelkező keresztény vállalkozókat a polgármester május 25-én a Somogyi Újság hasábjain szólította fel, hogy „ma este hat órákor üzleteiket és műhelyeiket zárják be.”⁷⁷ Az érintettek megnyugtatója érdekében a városi elöljáró ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy – miután a pénzügyigazgatóság gondoskodott a korábban zár alá vett zsidó üzletekben és műhelyekben található ingóságok elszállításáról – a város megfelelő üzlet-, illetve üzemhelyiséget fog biztosítani számukra. A polgármester továbbá azt is leszögezte, hogy más személyek igénylésének elbírálására mind addig nem kerülhet sor, amíg a gettó területéről kiköltöztetett kereskedők és iparosok új üzlet-, illetve üzemhelyiséghez nem jutnak.⁷⁸

Akadnak olyan, a gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel bíró keresztény kereskedők és iparosok, akik tovább folytathatták tevékenységüket. Annak érdekében, hogy ezen vállalkozások az árusítást továbbra is eredményesen folytathassák a hatóságok engedélyezték a keresztény lakosok számára a gettóba történő bejárást, valamint az ott történő vásárlást.⁷⁹

A gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel rendelkező vállalkozók helyzetét rendezni kívánó 2120/1944. M. E. sz. rendelet csak hetekkel a gettósítást követően, június 14-én jelent meg. A jogszabály értelmében az olyan nem zsidó vállalkozónak, akinek légitámadás eredményeként használhatatlanná vált az üzlete vagy a műhelye, illetve a helyi zsidóság lakhelyéül kijelölt területen működtette vállalkozását új üzlet-, illetve üzemhelyiséget kellett biztosítani. Az elsőfokú iparhatóság a korábban lezárt, zsidó tulajdonban

álló vállalkozások közül jelölhetett ki új ingatlant. Az előírás értelmében csak a felszerelés és a nyersanyagkészlet elszállítása után üressé vált üzletek, illetve üzemek kiutalására volt lehetőség. Emellett az igénylők még olyan üzleteket, illetve műhelyeket vehették igénybe, amelyek esetében a berendezési tárgyakat és az árukészletet egy, az üzlet-, illetve üzemhelyiséghez tartozó, de jól elkülöníthető helyen, megfelelő körülmények között lehetett tárolni. Időközben, ha az iparhatóság elrendelte a fentebb említett vagyontárgyak elszállítását, az új tulajdonos köteles volt leltárt készíteni. A kiutalás szempontjait illetően a következőképpen fogalmazott a rendelet: „Az üzlethelyiség igénybevételénél irányadó szempont, hogy az igénylő olyan üzlethelyiséget kapjon, amely a korábbi üzlethelyiség méreteinek és jellegének megfelel és lehetőleg azonos üzletág céljára szolgál.”⁸⁰ Az előírás értelmében az illetékes szerveknek az elbírálás során előnyben kellett részesíteniük az iparjogosítvánnyal rendelkező, a szakmában már bizonyított személyeket. Fontos szempont volt továbbá a közszükségleti igények kielégítésének biztosítása, valamint az is, hogy az új üzemeltető lehetőleg a korábbi tulajdonos által folytatott szakmában tevékenykedjen. A kiutalásnál ügyelni kellett arra is, hogy az „érdemes iparosok forgalmasabb helyen jussanak üzlethelyiségekhez.”⁸¹ A jogszabály leszögezte, hogy azonos kvalitásokkal rendelkező igénylők esetében a harctéri szolgálatot teljesítőket, a hadigondozottakat és a családosoakat kell előnyben részesíteni.⁸²

13. A helyi vállalati vezetők kinevezése

A 1600/1944. M. E. sz. rendelet értelmében a közérdeket szolgáló és a hadiüzemi szempontból nélkülözhetetlen vállalkozások működését – vállalati vezető kinevezésével – továbbra is biztosítani kellett. „...amennyiben [...] az üzlet (üzem) folytatása közérdekből szükséges, az üzlet (üzem) folytatására a vállalat (üzlet, üzem) tulajdonosának költségére vállalati vezetőt rendelhet ki.” – fogalmazott

⁷⁵ Uo., 1944. máj. 16., 2. o.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Somogyi Újság, 1944. máj. 25., 5. o.

⁷⁸ Uo.; Új-Somogy, 1944. máj. 25., 2. o.

⁷⁹ Somogyi Újság, 1944. jún. 7., 2. o.

⁸⁰ 2120/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (3). Budapesti Közlöny, 1944/132.

⁸¹ 2120/1944. M. E. sz. rendelet 3. § (2). Budapesti Közlöny, 1944/132.

⁸² 2120/1944. M. E. sz. rendelet 1. §; 3. § (2). Budapesti Közlöny, 1944/132.

a rendelet.⁸³ A vállalati vezető kirendelésével – aki a vállalkozás törvényes képviselőjévé lépett elő – a korábbi tulajdonos képviselői joga automatikusan megszűnt. A jogszabály meglehetősen cizellált módon rögzítette a vállalati vezető feladatkörét és joghatóságát. A vállalati vezető köteles volt az üzleti tevékenység folytatásához szükséges intézkedéseket elrendelni, viszont a vállalatot, valamint annak ingatlanait nem idegeníthette el. A vállalati vezető a nagyobb jelentőségű döntéseket megelőzően, amelyeket a rendelet pontosan meghatározott, köteles volt konzultációt folytatni az illetékes szakértővel. A vállalat vezetésével megbízott személy csak a minisztérium írásbeli engedélyével a birtokában létesíthetett az elmúlt évi üzleti forgalom egy havi részét meghaladó értékű kötelezettségvállalást; abszolválhatta a vállalathoz tartozó ingatlanokat terhelő jogügylet; és adhatta bérbe a vállalkozást, valamint a hozzátartozó ingatlanokat. A fentebb említettek mellett szükség volt a berendezési tárgyak elidegenítéséhez; valamint azok hat hónapot meghaladó bérbeadásához; a cégvezetési meghatalmazás biztosításához és visszavonásához; valamint az egy évet meghaladó szolgálati szerződés létesítéséhez is a joghatósággal bíró kormány szerv támogatására. Az illetékes szakminisztérium amellet, hogy kirendelte a vállalati vezetőt, ellenőrizte annak munkáját, tanácsokkal és utasításokkal látta el, valamint megállapította javadalmazását.⁸⁴ A későbbiekben kiadott 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet megerősítette, illetve pontosította a fenti rendelkezés pontjait. Az előírás értelmében községek esetében a főszolgabíróknak, míg városokban a polgármestereknek – az illetékes kereskedelmi és iparkamara meghallgatását követően – kellett kijelölniük az értékesítés folytonosságáról gondoskodó vállalati vezetőt.⁸⁵

A Kaposvár városának esetében joghatóságot gyakorló Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara április végén kérte az önkormányzattól az érintett vállalkozások megjelölését. A kamara emellett igyekezett felhívni a város figyelmét a rendelkezés pontjainak gondos betartására is. „...a lehetőségekhez képest szigorú mértéket kell

alkalmazni és arra kell törekedni, hogy csak a legszükségesebb esetekben rendeltessék el vállalati vezető.” – fogalmazott a kamarai levél.⁸⁶ A Polgármesteri Hivatal köteles volt a javaslattevél mellett a már lezárt zsidó üzletek, illetve üzemek tulajdonosainak névsorát is továbbítani a kamara számára.⁸⁷ A rendelkezés Kaposváron – jelenlegi tudásunk szerint – kilenc üzletet, illetve üzemet érintett: három téglagyárat, kettő fakitermelő üzemet, kettő villamosági cikkekel foglalkozó üzletet és egy bádógos üzletet, míg egy további vállalkozás profilja nem állapítható meg. A polgármester Schlesinger Albert és Fia cég tulajdonában álló két téglagyárának vezetésére Dr. Tényi Kálmán kaposvári lakost jelölte ki, aki már korábban megbízatást kapott a Hirschfeld Jakab és Fia vállalat téglagyárának irányítására. Az újpesti székhelyű Magyar Furnir és Lemezművek Rt. április 25-én kelt előterjesztésének megfelelően a Hirschfeld Vilmos és Fia fatermelő és fakereskedő cég, valamint a Veszprémi Faipari Rt. vállalati vezetőjének pedig a fővárosi cég főtisztviselőjét, Szilágyi István okleveles mérnököt javasolta.⁸⁸ A budapesti székhellyel rendelkező, a hadiipari termelésben is érdekelt Furnir és Lemezművek Rt. a kaposvári cégekkel már évek óta fennálló és jól működő üzleti kapcsolatára és a kereskedelem volumenére hivatkozva kérte az önkormányzattól saját főtisztviselőjének kinevezését. A kérelem szerint a két kaposvári cégnek komoly szerepe volt az újpesti vállalat nyersanyaggal történő ellátásban és a helyi erdőkitermelési munkálatok koordinálásában.⁸⁹ A kijelölt vállalati vezetők megbízatását a kamara vezetője informálisan már május 4-én jóváhagyta, míg a kamara hivatalos állásfoglalása két nappal később, május 6-án született meg.⁹⁰ Szilágyi István ismeretlen okokból nem kezdte meg vállalati vezetői tevékenységét a fentebb említett két cég élén. A Polgármester Hivatal ezért Fontányi István okleveles erdőmérnök és fakereskedőt kérte fel a vállalati vezető pozíció betöltésére, akinek megbízatását május végén szintén jóváhagyta az iparkamara.⁹¹

⁸³ 1600/1944. M. E. sz. rendelet 10. § (4). Budapesti Közlöny, 1944/85.

⁸⁴ 1600/1944. M. E. sz. rendelet 10. § (7); (8); (9). Budapesti Közlöny, 1944/85.

⁸⁵ 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet 3. §. Budapesti Közlöny, 1944/89.

⁸⁶ Olvashatatlan iktatószám., MNL SVL V. 73.

⁸⁷ Olvashatatlan iktatószám., MNL SVL V. 73.

⁸⁸ 8731/1944., MNL SVL V. 73.

⁸⁹ Olvashatatlan iktatószám., MNL SVL V. 73.

⁹⁰ 8731/1944., 10110/1944., MNL SVL V. 73.

⁹¹ 10052/1944., MNL SVL V. 73.

Kaposváron tehát viszonylag rövid időn belül, még május elején, a leltározást követő első héten megtörtént a vállalati vezetők kinevezése.

14. A zsidó vállalkozások kiutalásának előkészítése

Annak ellenére, hogy az 1580/1944. M. E. sz. rendelet már májusban lehetőséget biztosított a zsidó üzletek, üzemek, illetve azok áru- és anyagkészletének, valamint berendezési és felszerelési tárgyainak értékesítésére hosszú időn keresztül semmiféle releváns intézkedést nem történt a városban. Lényegi előre lépésre csak július második felében került sor, amikor a Baross Szövetség keretein belül működő, időközben hattagúra redukálódott bizottságának elnöke, Czanyó László július 19-én felhívást intézett a város lakóihoz: „Értesítem Kaposvár város területén lakó összes olyan kereskedőket, iparosokat, akik zsidóktól állami vagyonnak lefoglalt áruk, gyártmányok, üzleti berendezés és ipari felszereléseket, továbbá üzlethelyiséget bármilyen jogcímen igényelnek, hogy ezen igényüket az igényjogosultság, szakképzettség, rátermettség szigorú körülírása mellett, vagyoni viszonyai ismertetésével [...] írásban [...] 10 napon belül adják be. [sic!]”⁹² A bejelentésre az indoklás szerint azért volt szükség, mert a bizottság a minisztérium számára elküldött javaslatát kellő körültekintéssel, az igénylők háttérének pontos feltárásával kívánta elkészíteni. Az adatok begyűjtésének határidejéhez közeledve a hetes bizottság július 27-én, gróf Festetics Domonkos jelenlétében újabb értekezletet tartott, amelynek alkalmával sor került a műhelyek értékesítését illető irányvonal meghatározására. A résztvevők leszögezték, hogy a bizottságot „munkájában a pártatlan igazság fogja vezetni és a kérelmek elbírálásánál a törvényes rendelkezések szigorú betartása, rátermettség és a szakértelem lesz a mérvadó.”⁹³ Döntés született arról is, hogy a kérvények zökkenőmentesebb elbírálása érdekében a bizottság kérdőívet bocsát ki.

Fontos leszögezni, hogy a kiutalást illető döntés meghozatala az illetékes minisztérium kompetenciáját képezte. A Baross Szövetség berkein belül működő grémium javaslattevő és véleményező szervként kaphatott helyet az eljárásban, de ez is nagyon komoly befolyást jelentett.⁹⁴ A vállalkozások kiutalásánál komoly lehetőség mutatkozott – csakúgy, mint a lakóingatlanok esetében – a kapcsolati tőke kihasználására és az informális kapcsolatok érvényesítésére.

15. Összegzés

Az izraelita tulajdonú ingatlanok zár alá helyezése, majd államosítása óriási gazdasági potenciált jelentett, de egyben komoly károkat is eredményezett.⁹⁵ A zsidó vagyonelemek elkobzása ugyanis elviselhetetlen terhet rótt az állami bürokráciára, így a közigazgatási szervek nem tudtak kellőképpen megbirkózni a feladattal. A kisajátítás az üzletek és üzemek átmeneti bezárásával járt együtt, amely közellátási problémákat okozott, illetve nagy mennyiségű és értékes portéka megromlását idézte elő. A sebtében végrehajtott rendeletek a lakóingatlanok esetében is problémát szültek, bizonyos esetekben például teljesen követhetetlenné vált a tulajdonviszony esetében beálló változás.⁹⁶

Kétségtelen tény, hogy a zár alá helyezés átmeneti zűrzavart idézett elő. A főként rövid távon jelentkező nehézségeket eredményező zsidóellenes rendelkezéseket ugyanakkor nem meggondolatlanul, pusztán ideológiai megfontolásból, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdasági érdekeket messzemenőig szem előtt tartva, a hideg racionalitás jegyében dolgozták ki.⁹⁷ A magyar állam az izraelita vagyontárgyak zár alá helyezésével enyhítette a mindennapi fogyasztási cikkek hiányát, korlátozta a feketepiaci keresletet, mérsékelte az infláció további növekedését, míg az elkobozott vagyonelemek értékesítésével lekötötte a magánháztartások fölös vásárlóerejét. A gazdasági tranzakciókból

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Botos 2019.; Csősz 2002.; Kádár–Vági 2005.; Ungváry 2002.

⁹⁶ Rigó 2014, 98. o.

⁹⁷ Ungváry 2002, 320. o.

⁹² *Somogyi Újság*, 1944. júl. 19., 5. o.

⁹³ Uo. 1944. júl. 28., 2. o.

származó bevételek közvetlenül az állami költségvetésbe kerültek, így további kölcsönöket sem kellett felvenni, amelynek köszönhetően sikerült stabilizálnia – legalábbis a háborús viszonyokhoz képest – a költségvetést. Az intézkedések nemcsak a gazdaság területén, hanem társadalmi szintén is eredményekkel szolgáltak. Az intézkedések révén sikerült a lakosság látens elégedetlenségét is visszafogni, és elkerülni, hogy az elégedetlenség széles tömegeket érintő megmozdulássá manifesztálódjon.⁹⁸

A zsidóság jog- és tulajdonfosztásának eredményeként a magyar állam tehát a háborús erőfeszítésekből adódó veszteségeit kompenzálhatta, míg állampolgárai, ahogy azt Kaposvár esetében is láthattuk, az egykoron zsidó tulajdonban álló ingatlanok és ingóságok megszerzésével realizálhattak komoly profitot. A gazdasági életben elkönnyvelhető nyereségnek azonban komoly ára volt, társadalmi és kulturális téren, valamint morális szempontból helyrehozhatatlan károkat eredményezett.⁹⁹

⁹⁸ Gerlach és Aly 2002, 194–195. o.

⁹⁹ Ungváry 2002, 320. o.

Irodalom

- Andrássy Antal (1994). Zsidóüldözés Somogyban (1944. március-július). In Szili Ferenc (szerk.), *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig* (pp. 123–150). Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár.
- Bibó István (2001). *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó.
- Botos János (2019). A zsidó vagyonok sorsa Magyarországon a második világháború után, 1945–2007. In Gecsényi Lajos (szerk.), *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből* (pp. 219–240). Budapest: Milton Friedman Egyetem.
- Braham, Randolph Louis (1997). *A népirtás politikája – A holokauszt Magyarországon I–II*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó.
- Csösz László (2002). Őrségváltás? Az 1944-es deportálások közvetlen gazdasági-társadalmi hatásai. In Karsai László és Molnár Judit (szerk.), *Küzdelem az igazságért: tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. (pp. 75–98). Budapest: MAZSIHISZ.
- Gerlach, Christian és Aly, Götz (2005). Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása. 1944/1945. Budapest: Noran Kiadó.
- Gyenesei József (2005). A zsidótörvények végrehajtása Somogy vármegyében – a Kaposvári Népbíróság periratainak tükrében. In Bősze Sándor (szerk.), *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig* (pp. 171–181). Budapest: Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány.
- Hack Péter (1994). A zsidótörvények háttere. In Králl Csaba (szerk.), *Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából* (pp. 32–36). Budapest: TEDISZ.
- Kádár Gábor és Vági Zoltán (2005). A „zsidókérdés megoldása” a „termelés szempontjai” ellen: a magyar holokauszt gazdasági vetületei. In Molnár Judit (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (pp. 514–527). Budapest: Balassi Kiadó.
- Karády Viktor (1985). A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején. *Medvetánc*, 5 (2–3), pp. 41–90.
- Karsai László (2005). A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In Molnár Judit (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (pp. 140–163). Budapest: Balassi Kiadó.
- Kovács M. Mária (2015). A numerus clausus és a zsidótörvények. In Randolph L. Braham – Kovács András (szerk.), *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán: történelem és emlékezet* (pp. 49–58). Budapest: Múlt és Jövő Könyvkiadó.
- Kovács Tamás (2005). A II. világháború éveiben (1940–1944). In Bősze Sándor (szerk.), *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig* (pp. 147–169). Budapest: Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány.
- Rigó Róbert (2014). *Elitváltás Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest-Pécs: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti – Levéltára Kronosz Kiadó.
- Romsics Ignác (2019). *A Horthy-korszak*. Budapest: Helikon.
- Szabady Balázs (2005). A XX. századi magyarországi zsidótörvények. *Valóság*, 48 (2), pp. 12–24.
- Szántó László (2005). Adatok a somogyi zsidóság és a Kaposvári Izraelita Hitközség II. világháború utáni történetéhez. In Bősze Sándor (szerk.), *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig* (pp. 183–191). Budapest: Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány.
- Szita Szabolcs (1994). A zsidók üldözése Magyarországon 1944-ben. In Szili Ferenc (szerk.), *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig* (pp. 113–122). Budapest: Somogy Megyei Levéltár.
- Ungváry Krisztián (2002). Nagy jelentőségű szociális akció. Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In Rainer M. János és Ständeisky Éva (szerk.), *Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban* (pp. 287–321). Budapest: 1956-os Intézet.
- Vértés Róbert (2002). *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. Budapest: PolgART Kiadó.

Források

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

- HM HIM G. I. h. Osztrák Birodalom, Osztrák–Magyar Monarchia, Magyarország vár-, város-, környéktérképei

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (MNL SVL)

- IV. 401. a. Somogy vármegye főispánjának iratai. Bizalmas (elnöki iratok).
- IV. 405. b. Somogy vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok.
- V. 73. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város polgármesterének iratai.

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban (HJMA)

- XX. H. 1. Holokauszttal kapcsolatos iratgyűjtemény; Zsidó szervezetek holokausztot követő dokumentációs tevékenysége; DEGOB Jegyzőkönyvek (visszaemlékezések)